
ZNAČILNOSTI RAZVOJA SLOVENSКИH SPLOŠNIH KNJIŽNIC: KAJ NAM LAHKO PVEDO PODATKI IZ MERITEV RAZVITOSTI?

CHARACTERISTICS OF SLOVENIAN PUBLIC LIBRARIES
DEVELOPMENT: WHAT CAN STATISTICAL DATA REVEAL?

Gorazd Vodeb

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
e-pošta: gorazd.vodeb@nuk.uni-lj.si

UDK 027.022(497.4)

IZVLEČEK

Referat obravnava značilnosti razvoja slovenskih splošnih knjižnic, kakor jih podajo podatki, zbrani za namen izdaje mnenj o razvitosti splošnih knjižnic. Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe je bil sprejet s ciljem, da zagotovi vsaj minimalne pogoje za delovanje knjižnic ter uravnoteži njihov razvoj. Center za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici je v skladu z določili pravilnika zbral podatke za izdajo mnenj o razvitosti in sicer za leta 2002, 2005 in 2008. Za to obdobje bomo na podlagi zbranih podatkov skušali ugotoviti, koliko so knjižnice izboljšale pogoje za svoje delovanje, ali so se razlike med njimi povečale ali zmanjšale ter koliko so širile ali ožile obseg dejavnosti.

Кljučne besede: splošne knjižnice, statistika, statistični podatki, Slovenija

UDC 027.022(497.4)

ABSTRACT

Paper discusses characteristics of slovenian public library development as it is indicated by statistical data. Data were collected for purpose of issuing evaluation forms for libraries. Regulations on Conditions for Library Performance as Public Service were adopted with the purpose of ensuring at least minimal conditions for libraries performance and to harmonize their development. Library System Development Centre of National & University Library has collected statistical data for years 2002, 2005 and 2008. Data would serve as the basis for estimating whether public libraries have improved their conditions, whether the differences have widened and whether the scope of their tasks was extended or not.

Key words: public libraries, statistics, statistical data, Slovenia

1 UVOD

Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe je bil sprejet na podlagi Zakona o knjižničarstvu in je začel veljati leta 2003 (Zakon o knjižničarstvu, 2001; Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe, 2003). Pravilnik je določil minimalne pogoje za izvajanje javne službe vseh vrst knjižnic, pri splošnih knjižnicah pa še posebej za osrednje območne, osrednje, krajevne in potujoče knjižnice. Pogoji opredeljujejo obseg in izbor strokovno urejenega knjižničnega gradiva, število strokovnih delavcev, prostor in opremo ter organizacijo knjižnične dejavnosti. Pravilnik tudi predpisuje postopek ugotavljanja izpolnjevanja pogojev za izvajanje knjižnične dejavnosti. Preverjanje se izvaja vsake tri leta, ko Narodna in univerzitetna knjižnica na podlagi zbranih podatkov poda mnenje o izpolnjevanju pogojev za izvajanje knjižnične dejavnosti. Na podlagi mnenja izda pristojno ministrstvo odločbo o izpolnjevanju pogojev za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe.

Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe je bil sprejet s ciljem, da zagotovi vsaj minimalne pogoje za delovanje knjižnic ter uravnoteži njihov razvoj. Med izhodišči za sprejem Zakona o knjižničarstvu objavljenimi v Poročevalcu Državnega zbora Republike Slovenije (št. 28, 19. april 2000) je tako predlagatelj zakona navedel med drugimi cilji tudi »zagotovitev usklajenega razvoja javnih knjižnic na celotnem območju Slovenije«, pri čemer se termin javne knjižnice nanaša na splošne knjižnice, termin, ki je bil sprejet v končni verziji zakona (Predlog zakona o knjižničarstvu, 2000, str. 20). Zakon naj bi zagotavljal državljanom enak dostop »do vseh vrst znanj in informacij«. V ta namen naj bi ohranjal doseženo stopnjo splošne dostopnosti knjižničnega gradiva in informacij, ki jo zagotavlja mreža splošnih knjižnic ter omogočil doseganje »povprečnih standardov v razvitih državah« (Predlog zakona o knjižničarstvu, 2000, str. 20). Predlagatelji so predvideli dve ravni doseganja tega cilja. Prva raven predvideva uveljavitev posebnega instrumenta, predpisa, ki naj bi določil »samo minimalne obveznosti«, se pravi minimalne pogoje glede prostora, kadrov, tehnične opreme in nakupa gradiva. Ti minimalni pogoji predstavljajo obveznost, ki jo morajo zagotavljati javne oblasti. Pogoji naj bi bilo določeni glede na leto pred sprejemom pravilnika. Tako naj bi dosegli izboljšanje financiranja tistih knjižnic, ki so pod povprečjem. Zakon je predvidel tudi drugo raven, ko naj bi država na podlagi strokovnih priporočil oziroma standardov sprejela triletno normative za približevanje mednarodnim standardom.

V referatu bomo skušali oceniti, koliko je bil pravilnik uspešen pri doseganju svojega cilja v obdobju od uveljavitve. Na podlagi zbranih podatkov bomo skušali ugotoviti, koliko so knjižnice izboljšale pogoje za svoje delovanje, ali so se razlike med njimi povečale ali zmanjšale ter koliko so širile ali ožile obseg dejavnosti. Na ta način bomo osvetlili določene značilnosti razvoja slovenskih splošnih knjižnic.

Podatke, ki so podlaga za ocene v referatu, je zbral Center za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici v sklopu meritev za izdajo mnenj o razvitosti knjižnic in sicer za poročevalska leta 2002, 2005 in 2008. Za poročevalsko leto 2002 podatki predstavljajo 60 osrednjih in 220 krajevnih knjižnic, za leto 2005 61 osrednjih in 229 krajevnih knjižnic ter za leto 2008 57 osrednjih in 247 krajevnih knjižnic. Za primerjavo naj navedemo, da so v statističnih poročilih o delu knjižnic, ki jih prav tako zbira Center za razvoj knjižnic, splošne knjižnice za leto 2002 poročale o 60 osrednjih in 248 krajevnih knjižnicah, za leto 2005 61 osrednjih in 240 krajevnih knjižnicah ter za leto 2008 o 57 osrednjih in 258 krajevnih knjižnicah. Podatki tako zajemajo veliko večino knjižnic in omogočajo okvirno oceniti določene značilnosti razvoja splošnih knjižnic.

2 RAZVITOST SPLOŠNIH KNJIŽNIC V OBDOBJU 2002–2008

Po določitih Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe se določi stopnja razvitosti knjižnice glede na izpolnjevanje pogojev. V 1. kategorijo se kot razvite razvrstijo knjižnice, ki v celoti izpolnjujejo vse pogoje. V 2. kategorijo kot srednje razvite so uvrščene knjižnice, ki izpolnjujejo vsaj 50 % pogojev glede gradiva in strokovnih delavcev, medtem ko so v 3. kategoriji knjižnice, ki ne dosejajo tega praga.

Če ugotavljamo razvitost splošnih knjižnic po tem merilu, lahko iz podatkov, navedenih v Preglednici 1, ugotovimo napredek pri krajevnih knjižnicah, postajaliških premičnih zbirk ter bibliobusih. Skozi čas je opazno povečanje števila razvitih in srednje razvitih enot na račun nerazvitih in srednje razvitih.

Ob tem lahko izpostavimo dejstvo, da je v letu 2008 veliko manj knjižnic uvrščeno v kategorijo razvitih, kot pa bi lahko pričakovali, vendar pa dosejajo skoraj popolno izpolnjevanje pogojev. Zastavlja se vprašanje, če niso morda zahteve pravilnika prestroge, glede na to, da se naj bi nanašale na minimalne pogoje delovanja.

Preglednica 1: Ocene razvitosti splošnih knjižnic 2002–2008

Kategorija razvitosti	2002			2005			2008		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Osrednje območne knjižnice ¹	–	–	–	0	10	0	0	10	0
Osrednje knjižnice	0	60	0	0	51	0	0	58	0
Krajevne knjižnice	0	171	54	0	173	56	0	206	28
Postajališča premičnih zbirk	0	20	47	26	38	76	35	40	14
Bibliobusi	0	4	6	6	6	0	6	6	0

3 IZPOLNJEVANJE POGOJEV V SPLOŠNIH KNJIŽNICAH LETA 2008

Podrobnejšo sliko stanja razvitosti oziroma izpolnjevanja pogojev v splošnih knjižnicah nam daje Preglednica 2. Podatki se nanašajo na stanje v letu 2008 in predstavljajo podlago za oceno razvitosti po posameznih sklopih pogojev. Stolpec »Skupaj« predstavlja povprečno oceno izpolnjevanja pogojev. Opazna je visoka ocena pri osrednjih knjižnicah in bibliobusih. Pri osrednjih območnih knjižnicah je opazna slaba zasedenost delovnih mest za izvajanje njihovih nalog iz 27. člena Zakona o knjižničarstvu. Za osrednje knjižnice je značilno zelo dobro izpolnjevanje pogojev, razen pri izboru gradiva. Krajevne knjižnice v celoti slabše izpolnjujejo pogoje, zlasti pa pri izboru gradiva in številu strokovnih delavcev. V celoti najboljše izpolnjujejo pogoje bibliobusi.

Preglednica 2: Izpolnjevanje pogojev v splošnih knjižnicah leta 2008

	Organiziranost	Obseg gradiva	Izbor gradiva	Ureditev gradiva	Gradivo	Št. strokovnih delavcev	Strokovni delavci	Prostor in oprema	Skupaj
Osrednje območne knjižnice	100	–	–	–	91	–	47,5	–	76,5
Osrednje knjižnice	96,8	92	75,9	95,9	87,9	85,5	86,8	93,3	87,6
Krajevne knjižnice	77,5	71,5	62,2	87,7	73,8	46,9	62,7	77,4	71
Postajališča premičnih zbirk	–	–	–	–	–	–	–	–	76,3
Bibliobusi	–	–	–	–	95,2	–	96,3	–	94,9

¹ V letu 2008 sta bili za posamezno knjižnico izdani ločeni mnenji za področje osrednje in področje osrednje območne knjižnice.

4 GIBANJE IZBRANIH KAZALNIKOV SPLOŠNIH KNJIŽNIC 2000–2008

V Preglednici 3 so predstavljene vrednosti in gibanja izbranih kazalnikov delovanja splošnih knjižnic za obdobje 2000–2008. Ugotovimo lahko, da so se v obdobju 2002–2008 najbolj izboljšali pogoji povezani s prostorom ter opremo in sicer število računalniških delovnih mest za uporabnike, število čitalniških delovnih mest, medtem ko najmanjšo rast beležimo pri prirastu knjižničnega gradiva in številu strokovnih delavcev. Izboljšanje pogojev je opazno zlasti za obdobje 2005–2008.

Preglednica 3: Vrednosti in gibanje izbranih kazalnikov splošnih knjižnic 2000–2008 (osrednje knjižnice)

	2002		2005		2008	
	Vrednost	Indeks na 2000	Vrednost	Indeks na 2000	Vrednost	Indeks na 2000
Obseg knjižnične zbirke (št. enot na preb.)	3,9	106	4,3	116	4,9	132
Prirast (št. enot na preb.) ²	196	98	252	126	243	122
Število strokovnih delavcev (EPZ na 1000 preb.)	0,36	112	0,37	117	0,42	132
Uporabna površina (m ² na 1000 preb.)	34,9	116	37,8	126	46,9	156
Število čitalniških mest (št. na 1000 preb.)	2,3	117	2,4	121	2,8	140
Število računalniških del. mest za uporabnike (št. na 1000 preb.)	0,35	139	0,40	162	0,65	258

5 VREDNOSTI IN GIBANJE MERIL ZA DOLOČANJE POGOJEV

Zakon o knjižničarstvu v 38. členu določa, da se začetna vrednost pogojev določi glede na povprečno stanje v letu pred sprejemom zakona, kar pomeni leto 2000. Zakon v taistem členu določa, da bi se morali normativi za izračunavanje razvitosti usklajevati vsaka tri leta. Ne glede na to, pa se še zmeraj uporabljajo vrednosti iz leta 2000. V Preglednici 4 smo zato na podlagi podatkov, pridobljenih v statističnih meritvah o delu splošnih

² Za leto 2008 se podatek nanaša na število enot prirasta monografskih publikacij.

knjižnic, ki jih izvaja Center za razvoj knjižnic pri Narodni in univerzitetni knjižnici, izračunali njihovo vrednost (BibSiSt Online, 2011). Ugotovimo lahko, da bi se zahteve za izpolnjevanje pogojev precej zaostrile, s tem pa bi se tudi poslabšala uvrstitev knjižnic v kategorije.

Preglednica 4: Dosežene vrednosti normativov glede na povprečje v dejavnosti

	2000		2003		2006	
	Vrednost	Indeks	Vrednost	Indeks na 2000	Vrednost	Indeks na 2000
Obseg knjižnične zbirke (št. enot na preb.)	3,7	100	4	108	4,5	122
Prirast monografskih publikacij (št. enot na preb.)	200	100	206	103	263	132
Število strokovnih delavcev (EPZ na 1000 preb.)	0,32	100	0,38	119	0,41	128
Uporabna površina (m ² na 1000 preb.)	30	100	37	123	42,5	142
Število čitalniških mest (št. na 1000 preb.)	2	100	2,5	125	2,7	135
Število računalniških del. mest za uporabnike (št. na 1000 preb.)	0,25	100	0,42	168	0,57	228

6 IZVAJANJE NALOG IZ 2. IN 16. ČLENA ZAKONA O KNJIŽNIČARSTVU

Podatki, zbrani v meritvah razvitosti, nam omogočajo predstaviti tudi stopnjo, v kateri posamezne krajevne izvajajo splošne in posebne naloge, ki jim jih je naložil zakonodajalec. Na podlagi podatkov navedenih v Preglednici 5, lahko ugotovimo, da krajevne knjižnice v splošnem v večji meri izvajajo skoraj vse naloge. Napredek med letoma 2002 in 2008 je še zlasti viden pri izvajanju nalog iz 16. člena Zakona o knjižničarstvu. Ne moremo pa spregledati, da so knjižnice pri svojih posebnih nalogah dale večji poudarek vseživljenjskemu učenju, dostopu do gradiv javnega značaja, razvoju bralne kulture ter organizaciji kulturnih prireditev, manj pa domoznanstvu in uporabnikom s posebnimi potrebami.

Preglednica 5: Delež krajevnih knjižnic, ki izvajajo posamezne naloge po 2. členu Zakona o knjižničarstvu

	2002	2005	2008
Zbiranje knjižničnega gradiva	54 %	89 %	76 %
Obdelovanje knjižničnega gradiva	27 %	89 %	46 %
Hranjenje knjižničnega gradiva	84 %	89 %	92 %
Posredovanje knjižničnega gradiva	99 %	89 %	100 %
Zagotavljanje dostopa do knjižničnega gradiva in elektronskih publikacij	86 %	97 %	96 %
Izdelovanje knjižničnih katalogov	25 %	55 %	45 %
Izdelovanje podatkovnih zbirk in drugih informacijskih virov	28 %	55 %	36 %
Posredovanje bibliografskih in drugih informacijskih proizvodov in storitev	64 %	78 %	86 %
Sodelovanje v medknjižnični izposoji in posredovanju informacij	68 %	77 %	93 %
Pridobivanje uporabnikov	95 %	94 %	100 %
Izobraževanje uporabnikov	70 %	94 %	94 %
Informacijsko opismenjevanje	65 %	72 %	82 %
Varovanje knjižničnega gradiva, ki je kulturni spomenik	10 %	25 %	35 %
Drugo bibliotekarsko, dokumentacijsko in informacijsko delo	64 %	71 %	82 %

Preglednica 6: Delež krajevnih knjižnic, ki izvajajo posamezne naloge po 16. členu Zakona o knjižničarstvu

	2002	2005	2008
Sodelovanje v vseživljenjskem izobraževanju	55 %	69 %	84 %
Zbiranje, obdelovanje, varovanje in posredovanje domoznanskega gradiva	32 %	55 %	69 %
Zagotavljanje dostopnosti in uporabe gradiv javnih oblasti, ki so splošno dostopna na elektronskih medijih	60 %	75 %	89 %
Organizacija posebnih oblik dejavnosti za otroke, mladino in odrasle, ki so namenjene spodbujanju bralne kulture	71 %	86 %	93 %
Organizacija posebnih oblik dejavnosti za otroke, mladino in odrasle s posebnimi potrebami	24 %	38 %	52 %
Organizacija kulturnih prireditev, ki so povezane z njihovo dejavnostjo	55 %	77 %	86 %

7 RAZLIKE V RAZVOJU 2000–2008

V uvodu smo izpostavili usklajen razvoj splošnih knjižnic kot enega izmed ključnih ciljev zakonodajalca pri sprejemu Zakona o knjižničarstvu. Zato smo preverili, če in koliko so se razlike med splošnimi knjižnicami v resnici zmanjšale. Opazovali smo gibanje razlik po izbranih kazalcih za krajevne knjižnice, saj se pri njih razlike najbolj izrazijo. Za mero variabilnosti smo uporabili relativni kvartilni razmik. Ta mera nam pove, kakšna je razlika med prvo in tretjo četrtino članov populacije glede na mediano. Pri tem ne upoštevamo vrednosti četrtine najnižjih in četrtine najvišjih vrednosti, s čimer izločimo vpliv skrajnosti. Podatki iz Preglednice 7 spodaj torej kažejo, da so se razlike med prvo in tretjo četrtino knjižnic s časom zmanjšale. Najbolj so se zmanjšale razlike glede števila računalniških delovnih mest za uporabnike, najmanj pa glede obsega knjižnične zbirke. Pri številu strokovnih delavcev pa so se celo nekoliko povečale.

Preglednica 7: Razlike med krajevnimi knjižnicami v obdobju 2002–2008

	Relativni kvartilni razmik		
	2002	2005	2008
Obseg knjižnične zbirke (št. enot)	229 %	262 %	227 %
Prirast gradiva (št. enot)	226 %	190 %	170 %
Število strokovnih delavcev (EPZ)	429 %	410 %	442 %
Uporabna površina (m ²)	257 %	267 %	208 %
Število čitalniških mest	230 %	179 %	188 %
Število računalniških del. mest za uporabnike	400 %	200 %	167 %

8 SKLEP

Podatki o splošnih knjižnicah, zbrani v meritvah razvitosti 2002, 2005 in 2008, kažejo torej v splošnem pozitivno sliko razvoja knjižnic. V tem obdobju so se pogoji delovanja v splošnem izboljšali, zlasti to velja za prostor in opremo, manj pa za knjižnično gradivo in strokovne delavce. Knjižnice v čedalje večji meri izvajajo naloge, ki jim jih nalaga Zakon o knjižničarstvu, napredek je posebej viden pri posebnih nalogah splošnih knjižnic. Ugotoviti moramo tudi, da so se razlike med splošnimi knjižnicami zmanjšale, niso pa odpravljene.

Vendarle pa moramo v sklepu opozoriti vsaj na nekaj pomanjkljivosti Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe, na katere je pokazalo njegovo izvajanje v tem obdobju. Doslej je pravilnik izvajalo samo Ministrstvo za kulturo, saj je le ono izdalo odločbe o izpolnjevanju pogojev za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe, kar posledično pomeni, da so v razvid knjižnic kot njihovo javno evidenco, vpisane samo splošne knjižnice in specialne knjižnice s področja kulture. Kljub temu, da se kazalniki za ugotavljanje izpolnjevanja pogojev ne usklajujejo v triletnih obdobjih, kakor predpisuje zakon, pa še zmeraj ni nobena osrednja ali krajevna knjižnica uvrščena v 1. kategorijo kot razvita knjižnica. To dejstvo kaže, da je pravilnik morda v svoji metodologiji ugotavljanja izpolnjevanja pogojev prestrog, saj gre vendarle za minimalne pogoje delovanja knjižnic. Po drugi strani pa pravilnik ne omogoča ustreznega ugotavljanja izpolnjevanja pogojev pri enotah z delnimi ali specializiranimi zbirkami, kar posledično pomeni, da se za njih ne podajo mnenja in s tem tudi ne izdajo odločbe.

9 CITIRANI VIRI

1. *BibSiSt Online* (2011). Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica. Pridobljeno 10. 8. 2011 s spletne strani: <http://bibsist.nuk.uni-lj.si>
2. Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe. (2003). *Uradni list RS*, št. 73 in št. 70/2008.
3. Predlog zakona o knjižničarstvu (ZKnj-1) – EPA 1141 – II – prva obravnava. (2000). *Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije*, 25 (19. april), 19–24.
4. Zakon o knjižničarstvu. (2001). *Uradni list RS*, št. 87 in št. 96/2002.